

INOVAȚIA SOCIALĂ: CONTEXT ȘI TEMATICĂ

CĂTĂLIN ZAMFIR

TRANSFERUL DE SENS: DIFICULTĂȚILE DE CONCEPTUALIZARE

Termenul de *Inovație Socială* (IS) a părut a fi „de la sine înțeles”. Toată lumea are impresia că știe ce este o IS. Atunci când însă vrei să transformi termenul, cu un sens „evident” în limbajul natural, într-un *concept* mai precis în contextul științei, apar dificultățile¹.

În limbajul natural există termenul general de *Inovație* (*I*), dar sensul acestuia este forjat după cazul mai particular al inovației din domeniul tehnicii și științei. Problema este că se produce un transfer de sens din limbajul natural (și conștiința comună asociată) spre noul termen de Inovație Socială. Acest transfer s-a dovedit a fi o piedică în conceptualizarea IS. O primă dificultate: este greu să găsești exemple convingătoare de IS gândind în perimetrul limbajului natural. Orice tentativă este criticabilă și acoperă doar marginal și imperfect ceea ce intuitiv este o IS.

Soluția acestei dificultăți nu este de a face eforturi de a identifica continuitatea dintre termenul „natural” de *I* și conceptul de IS, ci de a identifica specificitatea IS. Este necesar să ne eliberăm de riscul contaminărilor între zonele conceptuale.

Câteva exemple.

În științe, marile inovații sunt clare. Copernic a venit cu o răsturnare de structură: nu pământul este în centrul universului, ci soarele. Inovația este identificabilă în lucrarea formulată de Copernic și în decizia de a o face publică, într-un moment de timp specificat. Newton a formulat legea căderii corpurilor, în lucrarea..., făcută public în anul... Legile termodinamicii au fost formulate de către..., în ... Sistemul de citare din științe, devenit normă obligatorie, este un mod de recunoaștere a inovațiilor științifice.

În tehnologie, Edison a inventat becul electric; Ford a inventat linia de asamblaj.

Toate aceste exemple care ne stau cu claritate în minte modelează difuz sensul termenului de *I*. **Inovația este ceva nou, lansată de o persoană, printr-un act identificabil, într-un anumit moment de timp și asumată în sistemul de gândire și acțiune al colectivității.** „Definițiile” inovației citate în diferite lucrări, în formulări diferite, nu se abat de la această structură de semnificație.

Există convingerea că dinamica societății este rezultatul unei mulțimi de inovații sociale. Dar când vrem să căutăm exemple în câmpul social care intuitiv sunt inovații, vom avea surpriza că cele mai multe dintre ele nu se conformează sensului formulat mai sus. *Statul bunăstării* este o IS? Da. Dar nu putem identifica o idee inițială care a fost formulată precis undeva și de către o anumită persoană și preluată de.... Dar *limbile* sunt IS? Cu siguranță. Ele sunt mari descoperiri, durabile. Dar sunt limbile rezultatul unor decizii, așa cum suntem noi tentați să credem datorită sensului aflat difuz în mintea noastră asociat cu ideea de *I*? Evident începutul cristalizării unei limbi nu poate fi precizat în timp și la o persoană. Este o construcție realizată pe generații. Întreaga cultură este un număr enorm de inovații, dar constituirea lor este diferită de inovațiile din știință sau

¹ Contextul social al apariției interesului pentru tematica inovației sociale este analizat într-un alt studiu al meu, *Contextul social, sociologia și tematica Inovației Sociale*, revista „Calitatea vieții. Revistă de politici sociale” nr. 1-2, 2009

tehnologie. Uniunea Europeană este o inovație majoră. În parcul Herăstrău există un loc cu mai multe statui ale unor personalități care au contribuit la articularea acestui proiect. Dar cu siguranță, nu singurii. Ideea „plutea în aer”. Multe personalități au contribuit la cristalizarea și asumarea ei colectivă. Probabil că personalități politice, din poziția lor de putere, au militat la promovarea acestei idei și au contribuit la transformarea ei într-un proiect internațional.

Doar desprinzându-ne de cazurile „clasice” de I., fixate în mod difuz în limba naturală, putem reelabora un sens mai adecvat pentru conceptul IS.

ELEMENTELE UNEI CONCEPTUALIZĂRI A IS

Tema IS se conectează, deschizând o perspectivă proprie, la o mulțime de alte teme, unele mai dezvoltate, altele doar schițate. Împreună formează un *cluster* tematic. Am selectat **10 tematici** care toate contribuie, cred eu, la precizarea conceptuală a IS; mai mult, la conturarea domeniului tematic al inovației sociale.

1. Există o problemă la care nu există o soluție satisfăcătoare sau soluțiile existente sunt nesatisfăcătoare

Nevoia sau insatisfacția față de practicile curente motivează căutarea și adoptarea unor noi soluții.

Exemplele de inovații citate frecvent au în centrul lor o **soluție nouă**. Evident însă, orice inovație este mereu o soluție nouă la o **problemă**, un răspuns la o nevoie nesatisfăcută.

De regulă, problema la care inovația este o soluție nouă este doar implicită în structura de semnificație a inovației. Faptul că *problema la care o inovație este o soluție nouă* nu este menționată explicit reflectă procesul real al inovației: o problemă, o nevoie este de regulă doar *resimțită difuz*. Ea declanșează o căutare, și ea difuză, slab conștientizată. Identificarea unei soluții pătrunde cu claritate în conștiință. De regulă în conștiința comună identificăm *nevoia* cu *instrumentul* de satisfacere a acesteia: „am nevoie să dorm”, „am nevoie de ceva dulce”. Nu sunt conștient „de ce am nevoie de acel ceva”. Nevoia/ problema se „lipește” de instrumentul satisfacerii ei.

Științele au ca obiectiv identificarea problemelor/ nevoilor sistemelor care fac obiectul lor. Medicina dezvoltă proceduri de diagnostică a „problemelor” corpului uman și ca răspuns la acestea inovează tratamente. Henri H. Stahl estimează că sarcina cea mai importantă a sociologiei este analiza problemelor cu care societatea în care sociologul trăiește se confruntă. Cartea sa dedicată istoriei gândirii sociale în România pornește de la analiza contextului social cu problemele cu care comunitatea românească se confruntă și caută aici rațiunea tematicii gândirii sociale².

Poate cea mai interesantă dezbateră din istoria reflecției românești este prilejuită de marea problemă a „decalajului” dintre țările românești și Occidentul dezvoltat; cu „rămânerea în urmă” a societății românești. Căutarea de soluții inovative la problema „decalajului” a dominat gândirea socială/ sociologică într-o țară aflată la marginea Occidentului dezvoltat³. O țară dezvoltată ca USA firește nu se confruntă cu problema globală a

² Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, Biblioteca Institutului Social Român, Editura Universității din București, 2001. Deși publicată de abia în 2001, cartea a fost rezultatul unui proiect inițiat de către Academia Română în 1975 și studiul realizat în 1976.

³Constantin Schifirneț, *Formele fără fond: un brand românesc*, Maria Larionescu, *Controverse asupra dezvoltării sociale: puncte de vedere în sociologia românească*, în Cătălin Zamfir și Laura Stoica (coordonatori), *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, Editura Polirom, 2006, Ilie Bădescu, *Teorii ale dezvoltării*, în Cătălin Zamfir și Laura Stoica (coordonatori), *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, Editura Polirom, 2006, Vladimir

subdezvoltării, ci cu o mulțime de probleme „parțiale” cu care ea se confruntă: delincvența, conflictele rasiale, consumul de droguri. „Problemele sociale” reprezintă titlul unuia dintre cele mai frecvente cursuri cu profil social predate în universitățile americane.

Inovația socială presupune deci o dezvoltare amplă a temei **probleme sociale**, ca parte esențială și, totodată, *prima fază* a dezvoltării/ analizei ei.

2. Soluția nouă: inovația

Inovația este o soluție nouă la o problemă nesoluționată sau o soluție nouă structural diferită de soluțiile practicate, și semnificativ mai bună. În categoria inovațiilor nu intră simple perfecționări ale soluțiilor existente.

După identificarea unei probleme și diagnoza ei, după cum am argumentat mai sus, adesea doar „simțită”, nu neapărat diagnosticată cu mijloace ale științei, urmează faza a doua: **identificarea soluției**. Deci **inovația**.

Este ciudat că în viziunea clasică a inovației nu este inclus conceptul de **alternative**. Marea majoritate a inovațiilor nu par a fi fost rezultatul explicit al unor alegeri între alternative, ci pur și simplu descoperirea unei soluții unice noi, care nu are competitive. Viziunea clasică a inovației este deci fundată pe ceea ce eu numesc *paradigma problemei cu soluție unică*. Desigur, în procesul de identificare și promovare a unei inovații, autorul a examinat mai multe soluții posibile, dar pe rând le-a eliminat ca nesatisfăcătoare. Din examinarea mai multor posibilități, una singură se dovedește a fi cea mai bună, celelalte fiind trecute în uitare. Rareori inovațiile nu sunt însoțite în conștiința colectivă de mulțimea de alternative posibile care au fost considerate și din care una a fost aleasă, cea efectiv inovativă. De regulă, o problemă are soluții practicate care sunt inferioare inovației. Inovația le trimite în zona nesatisfăcătorului. Nu prea există inovații alternative dintre care să se aleagă printr-un proces dificil. Descoperirea unei soluții noi bune reprezintă în sine o mare performanță. Descoperirea unei noi soluții este așa de impresionantă încât ea este adoptată și se încetează explorarea alternativelor. Dacă se descoperă un medicament mai bun, el elimină pe cele anterioare. Descoperirile sunt, de regulă, *succesive* în timp, nu simultane.

3. Inovația-produs sau inovația-proces care duce la un rezultat de o mare complexitate

Ne imaginăm inovația ca o idee nouă, strict delimitabilă, care odată formulată este recunoscută ca o inovație. Ea a apărut ca Athena din capul lui Zeus. Ea a ieșit din capul lui Zeus în toată splendoarea ei, complet echipată. Și chiar așa au fost marile inovații din științe și tehnologie. Ele au fost **un produs** „din capul unui geniu” identificabil, prezentat într-o lucrare în știință, sau într-un prototip tehnologic într-o expoziție.

Tematica inovației sociale deschide o altă perspectivă. Cele mai multe cazuri de inovații sociale nu sunt asemenea „produse”, ci reprezintă mai degrabă **proces de construcție din aproape în aproape, adesea realizată de generații**. Inovația socială este uneori un proces în continuă schimbare și perfecționare.

Este o IS asimilată de către comunitate printr-o decizie ? Ea nu este cel mai adesea o decizie identificabilă punctual, ci o **construcție instituțional-culturală** realizată în timp, de către o comunitate și chiar de generații. Ea nu este o „alegere” în sensul de opțiune între alternative, ci rezultatul unui proces unic, un elaborat social. Rezultatul unui proces colectiv de construcție de semnificația căreia actorii nu sunt decât parțial conștienți, neorientat de un obiectiv explicit, produsul cumulării unei mulțimi de micro-decizii. De regulă IS sunt rezultatul unor procese de construcție „de jos în sus”, „din aproape în aproape” de la simplu la complex. IS sunt rezultatul unei cunoașteri, dar experimentală, prin încercare și eroare, prin cumulări de cunoștințe, prin comunicare.

Pasti, *Mărirea și decăderea capitaliștilor români*, în Cătălin Zamfir și Laura Stoica (coordonatori), *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, Editura Polirom, 2006

Fundamentul IS este colaborare, corectare și preluare de către ceilalți și, în mod necesar, de construire a consensului.

Atunci când este vorba de a soluționa o problemă de o imensă complexitate, și soluția prezintă o mare complexitate care nu poate fi realizată decât ca o construcție imensă, realizată prin cumularea unei mulțimi de contribuții.

Produsul procesual al unei inovații este de două tipuri: ea poate fi un **proces proiectat** – s-a formulat un obiectiv de realizat și s-a proiectat un proces – sau un **rezultat neproiectat**.

Inovația ca produs este ceva „proiectat”: autorul a vrut să descopere, a făcut un efort și a reușit. În istorie, inovațiile sociale nu au fost proiectate. Comunitățile nu s-au adunat și au decis: „hai să construim o limbă pentru că nu putem comunica”. Sau hai să instituționalizăm relațiile dintre sexe și îngrijirea copiilor pe care s-o numim „familie”. Instituția familiei a fost una dintre marile inovații sociale. Au existat premise în unele rase de animale, dar familia a apărut odată cu societatea ca celulă fundamentală a ei. Deci IS greu pot fi caracterizate ca produse identificabile într-un moment dat. Ele sunt mai degrabă construcții *din aproape în aproape*, prin efortul a generații, rezultatul a unei mulțimi de soluții parțiale care se combină într-un produs care nu a fost proiectat, ci un rezultat al cumulării unei mulțimi de acte și decizii punctuale.

În cazul IS de regulă nu există o conștiință globală a inovației: iată ce am descoperit! Este un produs cu care trăiesc generațiile și apare ca ceva care există, în noi, în înțelepciunea colectivă, în mediul social-cultural în care ne formăm. Care este ideea structurantă a unei limbi? a unei religii? a unui tip de stat? Toate sunt inovații majore, dar semnificația, structura lor nu este dată în conștiința autorilor lor și mai puțin a generațiilor care le învață, ca date. Principiul structurant al sistemelor sociale urmează a fi descoperită de specialiști. Lingvistul încearcă să descopere structura unei limbi. Și produce gramatica. Vorbitorii nativi nu sunt conștienți de structura limbii pe care o vorbesc, dar vorbesc corect. Antropologul francez Levi-Strauss propune analize structuraliste ale culturilor, presupunând că aceste structuri există într-un inconștient colectiv. Antropologul are sarcina să le descopere. Antropologul și sociologul încearcă să identifice funcțiile în jurul cărora s-au construit religiile sau varietatea tipurilor de state.

În ultimele decenii interesul pentru **dezvoltarea socială proiectată** deschide o nouă perspectivă asupra tematicii inovației sociale. Tradițional inovația era asociată cu o descoperire mai degrabă întâmplătoare. **Dezvoltarea socială proiectată** este un caz diferit. O colectivitate își pune o problemă de o mare complexitate. Soluția va avea și ea o mare complexitate. Nu este încă cunoscută, dar va fi rezultatul unui proces care poate fi proiectat. Prevenirea și absorbția sărăciei este un obiectiv de atins. Care este strategia cea mai bună de a acționa? Promovarea incluziunii sociale este un obiectiv major al Uniunii Europene. Cum vor acționa statele pentru a atinge un asemenea obiectiv? S-a născut ideea de **proiectare strategică**: proiectarea unui proces, într-o direcție orientată de o opțiune strategică care urmează a fi precizată și eventual corectată. În marile companii proiectarea strategică s-a conturat ca metodă de concepere a unui proces coerent de inovație economică. În știință și tehnologie descoperirea realizată de savant în laborator și singurătatea face loc exploziei marilor programe și proiecte de inovație științifică. În ultimele decenii au fost lansate mari proiecte tehnologico-științifice. Nu știm cum să lansăm o rachetă care să ducă oameni pe lună. Cu un secol în urmă doar un fantezist ca Jules Vern putea să gândească la așa ceva. Cu câteva decenii în urmă ideea a stat în centrul unui proiect științific-tehnologic. O mulțime de inovații/ descoperiri trebuiau făcute. Și marea inovație a fost primii oameni care au pășit pe lună. Rezultatul unui proces de inovații și descoperiri, proiectat și planificat, realizat pe un calendar uimitor de precis.

Deplasarea de la **produs** la **proces** lărgeste tipologia inovației. Cum arată soluția inovativă la probleme de mare complexitate? Nu o „idee”, ci mai degrabă o **strategie**, o direcție de construcție a procesului de soluționare a respectivei probleme.

4. Inovația: întâmplare, predictibilitate, proiectare

Ne-am obișnuit cu ideea că inovația/ descoperirea este rodul unei pure întâmplări. Ea se poate întâmpla sau nu. Descoperirea nu este previzibilă și cu atât mai puțin proiectabilă. Nu poți să *prezici* ce vei putea descoperi în următorii 10 ani și ce nu. Și cu atât mai puțin nu poți să *proiectezi* realizarea unei inovații.

În ultimul timp, treptat, ne-am eliberat de această prejudecată. În tehnologie și științe s-au realizat prognoze ale inovațiilor, care s-au dovedit corecte. Mai mult, s-au dezvoltat proceduri de *stimulare* a inovațiilor – finanțarea pe proiecte este o metodă care s-a dovedit eficientă -, dar și de proiectarea lor. În ultimele decenii, proiectarea unor inovații tehnico-științifice complexe s-au dovedit a fi uimitor de capabile. Preocuparea pentru prognoza inovațiilor probabile deschide un domeniu nou: explorarea „posibilului de inovare”. În acest context s-a dezvoltat o preocupare pentru a explora *spațiul inovației*.

Am introdus în altă parte conceptul de *spațiu acțional*⁴. La un moment dat, nu orice inovație este posibil de descoperit. Unele inovații sunt posibile într-un posibil acțional, altele nu sunt posibile. O descoperire reprezintă identificarea unei noi soluții *posibile* în condițiile date. Începem să putem identifica condițiile care fac posibile diferite inovații și deci să creăm condițiile necesare pentru a face posibilă o inovație proiectată.

Probabil că prognoza și proiectarea inovațiilor reprezintă un vârf al proiectării dezvoltării/ schimbării sociale. Și aceasta este proba definitivă a capacității de a prezice și proiecta viitorul.

5. Cine este autorul inovațiilor?

În contextul actual se cristalizează o nouă întrebare care părea lipsită de sens în paradigma clasică: cine este *autorul* inovației? Tradițional, inovațiile din știință și tehnologie au o persoană ca autor. Unii dintre acești autori primesc premiul Nobel. Sunt trecuți în dicționare, în istorie.

Dacă ne-am obișnuit să identificăm o persoană, autor al inovației, în cazul inovațiilor sociale cu greu meritul poate fi atribuit unei persoane. Inovațiile sociale sunt de cele mai multe ori produsul nu al unei persoane, ci al colaborării unei mulțimi de persoane, al unui climat social care produce o nouă mentalitate. Autorul este colectiv. De multe ori, produsul a mai multor generații, prin construcții din aproape în aproape.

Dar să schimbăm perspectiva. Spuneam că inovația este produsul unei persoane de geniu. **Orice** inovație este însă soluție la o problemă realizată în anumite condiții date. Mai productiv este să spunem deci că inovația este **soluția unei probleme**, în anumite **condiții** (în care este inclusă și presiunea interesului pentru inovație), într-un **spațiu cognitiv de inovație**. Ea este deci o soluție la o problemă-context. Autorul inovației, dacă este unul identificabil, este „instrumentul” producerii soluției. În paradigma clasică, persoana-autor al inovației trece în umbră problema-context în care aceasta este de fapt un răspuns. În istoria științei și tehnologiei, care este o istorie a inovațiilor, rareori găsim o analiză a problemei-context în care descoperirile științifice s-au produs. Nu vreau să diminuez rolul extrem de important al autorului inovației. Este nevoie de „geniu” și de un „efort” enorm. Persoana identifică o soluție la o problemă, într-un context. Este o descoperire, dar aceasta, în principiu, poate fi previzibilă și explicabilă prin problema-context.

Există deci rațiuni profunde ale schimbării perspectivei asupra *autorului inovației*. În paradigma clasică a inovației, de origine tehnică-științifică, interesul pentru analiza autorului inovației avea o dublă rațiune. Pe de o parte, analiza biografiei autorului se împletea cu preocuparea pentru înțelegerea procesului de inovație/ creație. O asemenea perspectivă s-a dovedit riscantă. Ea orienta atenția spre evenimentele personale care nu

⁴ L-am lansat în 1969 în lucrarea mea de doctorat, publicată într-o formă prescurtată în 1972. Mai pe larg în *Structurile gândirii sociologice, București*, Editura Politică, 1987

duc însă la o explicație satisfăcătoare a descoperirilor. Schimbarea focalizării de la autorul individual deschide o perspectivă productivă: devine posibilă explicația prin contextul cognitiv, prin „posibilul inovativ”.

Pe de altă parte, analiza biografică are o valoare de exemplaritate morală. Inovatorul este o personalitate exemplară și cine vrea să fie inovator, trebuie să acționeze ca aceasta: efort, dedicare, sacrificiu personal. Problema „cum se produce inovația” rămâne marginală. Sunt scrise biografii ale inovatorilor: școala, evoluția lor personală, factorii personali, stilul lor de viață. Dar nu prea există „biografii” ale inovațiilor ca atare, depersonalizate.

6. Orice inovație socială este bună?

Orice adoptare a unei inovații presupune o **evaluare**. Etichetarea a ceva drept inovație **include** o componentă de evaluare. O nevoie/ problemă generează căutarea unei soluții care este automat evaluată, raportată la nevoia/ problemă. Și dacă se dovedește a fi satisfăcătoare, este asumată. Funcționează un mecanism de tip cibernetic: între oferta inovațională și nevoie există o relație relativ directă care confirmă validitatea ofertei. Mecanismul cererii și ofertei funcționează în locul unei evaluări distincte. Lucrurile se complică în cazul strategiilor, al cărui rezultat nu este imediat, ci după un timp, ca efect al efortului de implementare, în condiții care sunt ele însele variabile generează nevoia unei evaluări distincte. **Pre-evaluarea** strategiilor este necesară pentru a evita pierderi grave. Ceea ce „pare” a fi satisfăcător se poate dovedi ineficient după o perioadă de timp. Sau a avea efecte negative care nu erau evidente la început. Mecanismul primatului absolut al cererii-ofertei s-a dovedit o simplificare catastrofală. Ceea ce „este cerut” se poate dovedi, pe baza unei analize specializate, a fi dăunător. Consumul nu este o dovadă a valorii. Doar analiza chimică în cazul bunurilor și, mai general, analiza relației dintre un anumit consum și anumite patologii reprezintă metodologia evaluării care ia o extindere din ce în ce mai mare. Reglementările, de exemplu, devin „avocatul” consumatorului. Nevoia de evaluare s-a accentuat și în momentul în care a crescut frecvența **alternativelor**. Prima soluție satisfăcătoare diminuează nevoia de evaluare. Dacă o soluție este singura imaginată și pare să fie satisfăcătoare, ea poate fi acceptată. Dar când apar alternative care toate par a fi satisfăcătoare, se impune evaluarea. Este vorba de o evaluare predictivă, neexperimentală. Este o evaluare a unei opțiuni posibile care nu este însă experimentată. Deci o evaluare *înainte* de experimentare. Din acest motiv am introdus conceptul de **pre-evaluare**: evaluare predictivă, a unei opțiuni posibile.

Preocuparea pentru teoria și metodologia evaluării este accelerată de noua orientare spre *dezvoltarea socială proiectată*. Proiectarea dezvoltării sociale aduce în sfera interesului *strategiile alternative posibile* și odată cu ele nevoia de *pre-evaluare a lor*. Înlocuirea *strategiei satisfăcătorului* cu *strategia optimalității tendențiale* deschide o nouă problemă: soluția practică este înlocuită nu când ea este *probată experimental* că este nesatisfăcătoare, ci când evaluarea ei se dovedește, deși satisfăcătoare, devine nesatisfăcătoare în raport cu o alternativă nouă care, pe baza pre-evaluării ei, se dovedește a fi mai bună.

Asimilarea unei noi practici de *dezvoltare socială proiectată* parcurge și ea faze cu centrări distincte. Suntem în prezent în faza *euforiei* strategiilor. Se produc industrial strategii. Multe dintre ele sunt uitate prin sertare datorită dificultăților de aplicare a lor. Mai gravă este aplicarea unor strategii proaste sau neevaluarea lor pe parcurs. Costul aplicării unor strategii proaste s-a dovedit enorm și posibilele efecte laterale negative a fi distructive. Pre-evaluarea și evaluarea pe parcurs a opțiunilor strategice este o problemă vitală în faza actuală.

Evaluarea pe parcursul acțiunii devine tot mai importantă. Ea are multiple funcții: o funcție *adaptativă* – corectarea opțiunii în raport cu condițiile neprevăzute – și o funcție *corectivă* – corecția opțiunii în funcție de rezultatele experienței.

Combinarea evaluării pe parcurs și pre-evaluarea alternativelor neexperimentate reprezintă mecanismul vital al trecerii de la schimbarea prin criză la schimbarea optimalității tendențiale.

7. Receptarea/ asimilarea în practica colectivă

O soluție nouă devine inovație doar dacă este asimilată, împărtășită de o comunitate, devenind parte a activității acesteia. Sunt multe cazuri de idei noi care au fost descoperite înaintea celor care au fost adoptate ca inovație, dar au rămas necunoscute și nerecunoscute. În țările aflate la „marginea” lumii dezvoltate se întâmplă adesea asemenea cazuri. Sunt descoperiri care circulă cu greutate, neintrând în recunoașterea comunității dominante. Dificultățile de comunicare produc pierderi imense, încetinind ritmul dezvoltării.

Un caz special al receptării unei inovații este cel al *difuzării/ adoptării* unei inovații. Comunitățile care trăiesc în condiții relativ similare se confruntă cu același tip de probleme. Ele pot să *descopere* independent aceleași inovații sau pot să *împrumute*, să *asimileze* inovațiile realizate de alte comunități. *Difuzarea* inovațiilor reprezintă o temă frecvent abordată în antropologia culturală. Ea este un mecanism de dezvoltare: preluarea inovațiilor. Este tema mai generală a învățării din experiența celorlalți. Strategia „celor mai bune practici” este un mecanism de difuzare a inovațiilor.

„Forma fără fond”. Explozia capitalismului și a unei dezvoltări rapide în zona Occidentului a creat o situație relativ nouă pe plan mondial: situația de „decalaj”. Țări dezvoltate s-au plasat într-un ciclu de „creștere” fără probleme structurale. Ele aveau conștiință că se află pe o cale bună, fără probleme structurale. Țările la marginea zonei occidentale au dezvoltat conștiința „subdezvoltării” și aspirația de a lichida decalajul. Care era strategia lichidării decalajului? Evident, utilizarea exemplarității occidentale. De fapt nu există o altă cale, datorită globalizării sistemului economic. Deci strategia normală era preluarea experienței din acea zonă și care în fapt ea începuse deja să fie asimilată prin angajarea în sistemul economic occidental. A apărut ideea „modernizării”, adică asimilarea instituțiilor juridice și politice din țările dezvoltate. Ar fi fost neproductiv să reinventezi pe cont propriu ceea ce era deja cristalizat și experimentat, cu rezultate pozitive. Preluarea experienței din zonele dezvoltate nu era însă simplă, ridicând mai multe probleme. Prima problemă: ce modele să fie preluate? Țările occidentale au dezvoltat o pluralitate de modele, cu comunalități structurale, dar și diferențe. Era nevoie deci, chiar implicit, de o evaluare a lor, în raport cu condițiile țării receptoare și, ceea ce nu trebuie ignorat, cu „modelele” timpului. Preluarea se făcea prin intelectualii nativi formați în universitățile occidentale și „socializați” în atmosfera culturală, politică și ideologică a timpului. Constituția românească s-a făcut după modelul belgian. De ce după acest model și nu după cel englez sau francez sau german? Rămâne o întrebare deschisă. Indiscutabil a fost o procedură de *alegere*. Dar cea mai gravă problemă, care a făcut tema unor dezbateri aprinse a fost cea a relației dintre „forma” instituțională/ strategică/ concepție preluată și „fondul” local. Preluarea s-a dovedit a fi un proces mult mai complicat decât se aștepta. Au apărut dificultăți, distorsiuni, efecte perverse. Formele preluate nu au funcționat neproblematic cum se spera. Dezbaterile a fost extrem de aprinse⁵. O situație oarecum similară s-a produs în țările în tranziție a societăților foste socialiste. România este un caz dramatic. Tranziția a constat în preluarea sistemului structural al Occidentului de succes. Dar s-a preluat și *strategia* furnizată de experții occidentali, dominați de ideologia la modă, de experiența și înțelegerea lor limitată, de prejudecățile lor, dar și de interesele politice și economice ale grupurilor occidentale. Preluarea țărilor în noua tranziție a prezentat o configurație cu totul diferită de preluarea din secolul XIX. În acea perioadă, intelectualitatea internă a reprezentat factorul activ. Ei au mers în Occident și au venit cu modele și le-au dezbătut. Tranziția actuală a fost inversă. Instituțiile internaționale și guvernele occidentale „au venit” și au promovat modelele lor⁶. Nu a fost o pre-evaluare a modelelor occidentale și în nici un caz o „alegere”. Presiunea externă a fost direcționată strict, cu o componentă autoritară evidentă. Faptul că

⁵ Maiorescu, Titus, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în „Critice”, vol 1, Editura pentru literatură, 1967. Comentată pe larg de către Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, Biblioteca Institutului Social Român, Editura Universității din București, 2001, dar și de Constantin Schifirneț în op.cit.

⁶ Problema a fost dezbătută pe larg în cartea mea „*Analiza critică a tranziției. Ce va fi după ?*”, Editura Polirom, 2004

experiența eforturilor de lichidare a decalajelor mondiale a fost extrem de dificilă și în prezent, cu costuri sociale și economice de care suntem tot mai conștienți.

8. Când este adoptată o inovație?

Suntem tentați să credem că o problemă cu care ne confruntăm rămâne nesoluționată doar din cauza lipsei ideilor inovative. Când apare a idee nouă sistemul o va adopta imediat. Lucrurile nu stau însă așa. Adesea, deși există idei inovative, ele nu sunt adoptate. Adoptarea unei inovații, mai ales cele sociale, implică schimbări de structură în întregul sistem. Cu cât sistemul în care urmează a fi introdusă o inovație este mai complex, cu atât efectele de structură sunt mai ample și mai greu de prevăzut, riscurile sunt mai grave și, în consecință, orice schimbare se confruntă cu **rezistențe în sistem**.

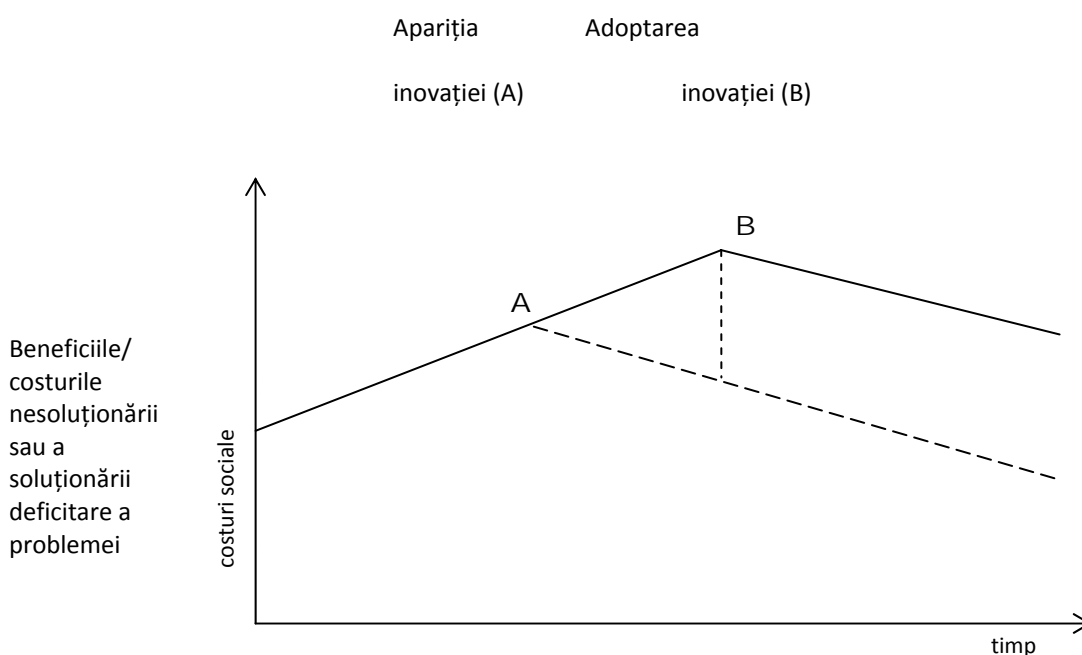
Adoptarea unei inovații implică operații complexe. În mod special, o inovație socială necesită o evaluare multiplă: pe lângă eficiența ei în sine (realizarea obiectivului urmărit și costul implicat), și estimarea „efectelor laterale”, neintenționate asupra sistemului, unele putând fi pozitive, altele negative asupra sistemului; poate afecta diferit grupurile sociale implicate. Incertitudinea care însoțește introducerea unei inovații sociale generează o tendință *conservatoare* a sistemelor sociale.

Apariția unei idei inovative ridică deci o problemă crucială: evaluarea **cost/ beneficiu** a adoptării sau neadoptării respectivei inovații.

* *Adoptarea imediată* a unei inovații va produce sau nu beneficiul presupus. La costul implicat de orice schimbare se adaugă și efectele perverse pe care le vom suferi în viitor. Adoptarea imediată presupune și riscuri neprevăzute.

* Există însă și un cost al *neadoptării* sau *întârzierii adoptării* inovației: problemele cu care sistemul se confruntă se cronicizează cu toate efectele sale negative.

Grafic: Costul adoptării întârziate a unei inovații

Schema de mai sus ilustrează cele două strategii de adoptare a unei inovații: **strategia adoptării, pe baza pre-evaluării, de îndată ce ea a fost identificată** și **strategia adoptării inovației cu întârziere**.

Receptivitatea la inovații, susținută de o solidă capacitate de pre-evaluare a rezultatelor acesteia, conferă sistemului o orientare dinamică, cu beneficiile obținute prin schimbarea „la timp”. În acest caz schimbarea se face „din mai puțin bine în mai bine”. O soluție practică, și ea bună, este înlocuită cu o soluție nouă, mult mai bună. Incapacitatea de a estima rezultatele schimbării generează o tendință de evitare a riscurilor. Doar intrarea sistemului în criză poate motiva acceptarea riscurilor și adoptarea inovației.

În altă parte am argumentat că în condiții de incertitudine persistentă, *schimbarea se face în principal ca efect al crizei vechilor soluții, nu ca efect al apariției unei soluții mai bune*⁷.

Putem distinge 3 situații.

Situația 1: Criza sistemului/ a soluției practicate, fără existența unei soluții imaginate. Soluția practică intră într-o criză profundă. Nici perfecționarea ei nu oferă șanse de depășire a crizei. Se declanșează căutarea unei soluții noi. Eșecul de a identifica o soluție nouă scade interesul pentru căutarea de noi soluții și sistemul se *resemnează* cu problema nesoluționată. Sunt situații frecvente în care sistemele trăiesc într-o stare de criză continuă. Nevoia de schimbare rămâne într-o stare latentă care se poate actualiza – devine manifestă – doar când se conturează o nouă posibilitate de a identifica o soluție la respectiva problemă. Apariția unei posibilități actualizează nevoia, aceasta devenind manifestă. Sau, din diferite cauze, se relaxează presiunea de soluționare a crizei. Aceeași situație este când apare o problemă/ nevoie nouă și se declanșează căutarea unei soluții. Inexistența unei soluții relaxează presiunea.

Situația 2: Apare oportunitatea unei inovații care rezolvă substanțial problemele grave ale sistemului. Este necesar însă ca criza să fie acută pentru ca sistemul să-și depășească incertitudinile și să-și asume riscul schimbării. În această situație, forțele care presează pentru adoptarea inovației, în ciuda riscurile asociate cu schimbarea, adesea greu predictibile, sunt în creștere. Frecvent, nu apariția unei oportunități, ci gravitatea crizei determină sistemul să depășească tendințele sale conservatoare.

Situația 3: Există o soluție practică satisfăcătoare/ apare o nouă soluție care pare a fi substanțial mai bună. Măsurarea „performanțelor” soluțiilor este fragilă sau discutabilă. Soluția practică este probată de experiență ca fiind rezonabil de bună. Ideea inovatoare este doar o promisiune că ea ar putea fi mai bună. Soluția imaginată are dezavantajul că nu este probată de experiență. Costul experimentării unei inovații este excesiv, inclusiv riscul de a afecta grav sistemul. În incertitudine persistentă este improbabil ca sistemul să recurgă la schimbare. El va dezvolta o *strategie a satisfăcătorului*: se oprește la prima soluție satisfăcătoare și nu este tentat să-și asume riscul schimbării⁸. Ar trebui să fii extrem de nemulțumit cu „ce ai în mână” pentru a o înlocui cu speranța „după gard”.

Găsim un caz excelent în teoria lui Thomas Kuhn a revoluției în știință. Cum este abandonată paradigma împărtășită de toți fizicienii? Kuhn introduce două condiții care doar întrunite produc schimbarea unei paradigme cu o nouă paradigmă. Paradigma în funcțiune se confruntă cu tot mai multe „anomalii”: probleme nerezolvabile prin simpla dezvoltare a acesteia. Paradigma în funcțiune nu este însă abandonată pentru că apar tot mai multe limite ale capacității sale explicative, dând rateuri, ci doar atunci când se conturează o paradigmă nouă. Deci schimbarea de paradigmă se realizează când sunt întrunite două condiții: apariția „anomaliilor”/ dificultăților, efectelor negative, probleme nerezolvate și când apare o nouă perspectivă paradigmatică.

În științele sociale procesul adoptării inovațiilor științifice este puțin diferit. Limitele explicative tot mai evidente ale unei teorii generează o stare de „saturație/ insatisfacție” față de ea în rândurile adeptilor. Adepții

⁷ „Problema socială”, în Luana Pop (coordonator) „Dicționar de politici sociale”, Editura Expert, 2002

⁸ Herbert Simon a lansat ideea *strategia satisfăcătorului*: sistemele tind să se oprească la prima soluție satisfăcătoare pe care au putut să o identifice; și stopează investigarea alternativelor.

teoriei existente încep să o părăsească doar când apare o nouă perspectivă teoretică care structural pare mai promițătoare. Noile teorii, care oferă inițial doar promisiuni, tind să elimine pe cele vechi, fără a le demonstra pe acestea definitiv ca false sau a determina cu claritate limitele acestora. De regulă în științele socio-umane, „vechile” teorii nu sunt definitiv abandonate, ci apar noi centre de interes, noi adepți, noi „mode”. Teoriile mai vechi și mai noi nu se succed strict, ci mai degrabă sunt complementare⁹. Teoria lui Freud a fost infirmată parțial și înlocuită de noi teorii. Dar nu definitiv. Continuă să existe o comunitate de freudieni.

Apariția unei alte soluții, care probează că este mai bună, înlătură pe cea veche doar în situațiile mai simple unde noile soluții pot fi experimentate. În tehnică o inovație de regulă poate fi probată. Este prezentată la o expoziție sau la o probă publică. Compararea soluției noi cu cea veche poate fi realizată. Lumânările sunt bune. Nu căutam altceva. Apariția becului electric a trimis lumânarea în zona nesatisfăcătorului. Desigur, doar apariția rețelei electrice trece definitiv lumânările în istorie. Doar în condițiile în care experimentarea oferă certitudinea valorii inovațiilor coagulează nevoia înlocuirii celei vechi cu o soluție nouă.

9. Estimarea impactului

Explozia inovațiilor tehnologice a generat în cea de a doua parte a secolului trecut o creștere rapidă a interesului pentru estimarea efectelor introducerii inovațiilor. Evaluarea efectelor a mers în două direcții.

Pe de o parte, în cazul noilor tehnologii crește interesul de **estimare a impactului lor** asupra stării de sănătate a muncitorilor și consumatorilor și asupra mediului. Entuziasmul provocat de asimilarea de inovații a fost temperat de conștiința efectelor complexe, unele dintre ele distructive. Estimarea efectelor diferitelor inovații a devenit o direcție importantă de cercetare. Orice medicament este asociat cu o listă a efectelor și riscurilor posibile estimate prin ample cercetări.

Pe de altă parte efectele sociale structurale. A existat, mai ales în țările socialiste, un interes deosebit asupra efectelor sociale și politice ale „revoluției tehnico-științifice”. Era o speranță optimistă: sistemul socialist de tip sovietic, osificat și autoritar, ar fi putut face loc treptat creșterii raționalității și democratizării prin impactul revoluției științifice și tehnice¹⁰. Așa se explică și entuziasmul pentru sociologie în anii 60-70 în România. Infuzia de sociologie se spera că va contribui semnificativ la schimbarea structurală a sistemului socialist.

10. Rolul „dependenței de cale” în construirea inovațiilor sociale

Tema „dependenței de cale”, care a explodat în interesul științelor sociale în ultimul timp, reprezintă o componentă importantă a literaturii dedicate inovației sociale. Este adevărat că această temă este încă puțin elaborată teoretic și metodologic. Inovația socială este de cele mai multe ori rezultatul unui proces de construcție „pe o cale”, a unor decizii luate de generații, cumulate în timp, constituind „o cale” de dezvoltare. Inovațiile sociale sunt adesea nu produsul unei alegeri între alternative, ci al unei construcții din aproape în aproape, fiind dependentă de „calea” pe care evoluția a deschis-o.

Problema „dependenței de cale” a apărut în contextul dezbaterii *unilinearității/ multilinearității în dezvoltarea socială prin inovații*. Antropologia s-a confruntat cu o largă varietate a inovațiilor culturale. Cel puțin aparent, la aceeași problemă, comunitățile formulează inovații diferite și se dezvoltă pe căi care prezintă și comunalități, dar și diferențe structurale. Limbi diferite, religii diferite, arte diferite, organizări sociale diferite. Unilinearitatea

⁹ Cătălin Zamfir, *Unitate și diversitate în dezvoltarea științelor sociale*, în I. Pârvu (coord.) *„Concepții asupra dezvoltării științei”*, Editura Politică, 1978

¹⁰ A se vedea, de exemplu, Radovan Rihta, *Omenirea la răscruce*, Editura politică, 1970. Și în România, în acea perioadă s-a produs o explozie a interesului pentru „revoluția științifico-tehnică”, fapt care exprima parțial o iluzie, dar parțial și o speranță.

presupune că evoluția societăților se desfășoară pe aceeași linie, cu variații neimportante. Sau diferențele sunt generate mai mult de variația condițiilor externe în care aceeași inovație are loc, luând deci forme diferite. Multilinearitatea presupune că evoluția societăților se poate desfășura pe căi structural diferite. Cum explicăm această diversitate de inovații la același tip de problemă cu care colectivitățile se confruntă? Problema alternativelor istorice este puțin explorată¹¹. Complementar cu diversitatea generată de „dependența de cale” există și convergențe ale unor procese declanșate din puncte inițiale diferite.

Mai multe tipuri de factori pot produce diversitatea inovațiilor.

a. Condiții diferite generează inovații structural diferite. Agricultura bazată pe „apa de ploaie” a generat organizări sociale diferite de cele ale agriculturii bazată pe „irigații”. „Apa de ploaie” favorizează proprietatea privată a pământului și munca individuală. Agricultura bazată pe „irigații” a generat o suprastructură politic-administrativă amplă, implicată în construirea, întreținerea și apărarea sistemului de irigație, cu un tip de proprietate diferit.

b. Evenimente care generează cursuri distincte ale istoriei pot deschide inovații structural diferite. Cel de al doilea război mondial a generat căi diferite de evoluție a țărilor europene, pe mai bine de jumătate de secol.

c. Opțiunile inițiale. Paradigma problemei cu soluții multiple deschide o perspectivă interesantă asupra diversității alternative a inovațiilor sociale. Dacă inovațiile se originează în decizii, deci în alegeri între alternative, și dacă acceptăm că la o problemă există mai multe opțiuni posibile, atunci decizia luată inițial poate fi corectată de reacția realității sau, necorectată, generând cursuri distincte. Feed-back-ul realității corectează însă doar deciziile inadecvate, dar este tolerant la pluralitatea deciziilor satisfăcătoare. În situații complexe, experiența nu discriminează soluția „optimă” din pluralitatea de soluții satisfăcătoare.

Problema alternativelor nu a apărut în perspectiva clasică a inovației. În paradigma clasică a deciziei, care stă la baza teoriei inovației, se presupune că există toate cunoștințele pertinente și procedura de a identifica/construi soluția cea mai bună. Matematica, fizica și chimia sunt dominate, cu rare excepții, de *epistemologia problemelor cu soluție unică*. Adică orice problemă are o singură soluție corectă (cea mai bună este singura soluție corectă) și că decidentul o poate identifica. În acest context, este clar că nu există decât o singură soluție corectă/ adevărată, restul, false. Nu există deci alternative. Identificarea soluției corecte face ca celelalte soluții posibile să fie excluse.

Nici în cazul soluțiilor care se construiesc din aproape în aproape, „de jos în sus”, problema alternativelor nu are sens. Alegerile se fac punctual, la sub-subprobleme. Construcția soluției pas cu pas nu reprezintă o alegere dintre alternative. Ea depinde de cumulările de mici soluții. Și aceasta este un caz frecvent de dependență de cale. Ea nu este rezultatul unei alegeri, ci rezultanta acumulării de mici decizii. Există o teoremă puternică din acest punct de vedere: **construcția de jos în sus, din părți simple spre agregări complexe, este sub-optimală**. Pe această cale pot rezulta soluții diferite. Toate pot fi satisfăcătoare, în grade diferite, dar imposibil de discriminat; doar excepțional soluția cea mai bună poate fi identificată.

*

*

*

Studiul propune 10 elemente tematice necesare pentru construirea unei teorii a inovațiilor sociale.

Dincolo de interesul practic special pe care promovarea inovațiilor sociale îl are în societatea actuală, construirea unei teorii a inovației sociale aduce o perspectivă nouă atât în teoria generală a societății, dar mai mult în metodologia dezvoltării sociale proiectate.

¹¹ Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981